

4. Богусевич В.А. Древній Чернігів за археологічними даними / В.А. Богусевич // Вісник АН УРСР. – К., 1952. – № 1. – С. 63-72.
5. Богусевич В.А. Про топографію древнього Чернігова / В.А. Богусевич // Археологія. – 1951. – Т. 5. – С. 116-126.
6. Богусевич В.А. Черниговская археологическая экспедиция 1947 г. / В.А. Богусевич // НА ІА НАНУ. – 1947/20. – 20 с.
7. Герасимов М.М. Князь Святослав Всеволодович (ок. 1125–1194 гг.) (Опыт исторической характеристики) / М.М. Герасимов // МИА. – М.; Л., 1949. – № 11. – Т. 1. – С. 93-94.
8. Гребінь П.М. Дослідження Верхнього Замку в Чернігові в 1989 р. / П.М. Гребінь, В.П. Коваленко // Старожитності Південної Русі. – Чернігів, 1993. – С. 13-17.
9. Державний архів Чернігівської област, ф. Р-90, оп. 3, спр. 52, 195 арк.
10. Добровольский П.М. Где находились старинные, не существующие ныне, храмы г. Чернигова / П.М. Добровольский // Труды XIV Археологического съезда в Чернигове. – М.: Типография Общества распространения полезных книг, 1911. – Т. III. – Протоколы. – С. 112-113.
11. Єдомаха І.І. Вивчення стародавнього Чернігова / І.І. Єдомаха, А.А. Карнабед // Український історичний журнал. – 1970. – № 1. – С. 157-158.
12. Кибальчич Т.В. Археологическая находка / Т.В. Кибальчич // Черниговские епархиальные известия. – 1878. – № 25. – Часть неофициальная. – С. 301-308.
13. Коваленко В.П. Этапы развития древнерусской архитектуры Чернигово-Северской земли / В.П. Коваленко, П.А. Раппопорт // Russia Mediaevals. – t. VII. I. – 1992. – Munchen. – P. 39-61.
14. Науковий архів (далі - НА ІА НАН України). – 1953/6, Ф.експ. 3487, с. 1.
15. НА ІА НАН України, ф. 50, оп. 1, спр. 41, 112 арк.
16. НА ІА НАН України, ф. 50, оп. 1, спр. 55, 98 арк.
17. Отчет о деятельности Черниговской губернской ученой архивной комиссии за 1909 год. – Чернигов: Типография Губернского земства, 1910. – 26 с.
18. Рибаків Б.О. Благовіщенська церква у Чернігові 1186 року за даними розкопок / Б.О. Рибаків // Архітектурні пам'ятки: Збірник наукових праць. – К., 1950. – С. 55-63.
19. Рибаків Б.О. Підсумки і перспективи археологічного дослідження Переяслава і Чернігова / V наукова конференція ІА АН УРСР (1 – 5 червня 1946 р.) / Б.О. Рибаків // Археологія. – К., 1948. – Т. 2. – С. 204-205.
20. Рибаків Б.А. Древности Чернигова / Б.А. Рибаків // Материалы и исследования по археологии СССР (далі МІА) – М.- Л., 1949. – № 11. – С. 7-99.
21. Рибаків Б.А. Раскопки в черниговском детинце в 1946 г. / Б.А. Рибаків // Науковий архів ІА НАН України. – 1946/26. – 48 с.
22. Рибаків Б.А. Отчет Советско-Болгарской экспедиции 1956 г. // НА ІА НАН України. – 1956/24. – Ф. експ. № 2646. – 56 с.
23. Самоквасов Д.Я. Новые археологические исследования и находки в Чернигове и его окрестностях / Д.Я. Самоквасов // Черниговские губернские ведомости. – 1878. – 35. – Часть неофициальная. – С. 1-3.
24. Смолічев П.І. Чернігів та його околиці за часів великокнязівських / П.І. Смолічев // Чернігів та Північне Лівобережжя. – К., 1928. – С. 144.
25. Шафонский А.Ф. Черниговского наместничества топографическое описание / А.Ф. Шафонский. – К., 1851. – 697 с.
26. Ясновська Л.В. Археологічні дослідження давньоруських старожитностей Чернігівщини у 40-60-х рр. ХХ ст. / Л.В. Ясновська // Сіверянський літопис. – 1998. – № 6. – С. 37-48.
27. Ясновська Л.В. Археологічні дослідження середньовічного дитинця Чернігова 70 – початку 90-х рр. ХХ ст. / Л.В. Ясновська // Чернігів у середньовічній та модерній історії Центрально-Східної

Європи: Збірник наукових праць, присвячений 1100 літтю першої літописної згадки про Чернігів. – Чернігів, 2007. – С. 402-415.

Ясновская Л.В. Археологические исследования Черниговского детинца в 40-е – 60-е годы ХХ в.

В статье проведен анализ результатов исследований археологических экспедиций под руководством Б.А. Рыбакова и В.А. Богусевича на территории Черниговского детинца в 40-е – 60-е гг. ХХ в.

Ключевые слова: Чернигов, детинец, экспедиция, сооружение, поселение.

Yasnovska L.V. Archaeological investigation of Chernihiv Detinets in the 40 – 60th years of the twentieth century

In the article the results of archaeological expeditions led by B.O. Rybakov and V.A. Bohusevych on territory of Chernihiv Detinets for 40 - 60's of the twentieth century.

Key words: Chernihiv, Detinets, expedition, building, settlement.

02.04.2011 р.

УДК 738.004.4

О.Г. Ликова

**ПРОБЛЕМИ ЗБЕРІГАННЯ
МОНУМЕНТАЛЬНИХ ГЛИНЯНИХ
СКУЛЬПТУР ПРОСТО НЕБА**

Висвітлено головні проблеми зберігання монументальної глиняної скульптури просто неба у Національному музей-заповіднику українського гончарства в Опішному і окреслено шляхи їх розв'язання.

Ключові слова: Національна галерея, музей-заповідник, монументальна глиняна скульптура, зберігання.

Питанню зберігання музейних колекцій загалом та глиняних виробів у фондосховищах та експозиційних приміщеннях зокрема присвячених багато праць, розроблено цілий комплекс рекомендацій та методик [1]. Вперше систему обліку і зберігання музейних фондів країни на державному рівні було затверджено Міністерством культури СРСР (наказ від 26 липня 1965 року) у «Положенні про музейний фонд СРСР» та «Інструкції про облік та зберігання музейних цінностей музеїв системи Міністерства культури СРСР» (1968), якою визначено порядок комплектування, обліку, зберігання й наукового опису пам'яток матеріальної і духовної культури та природничої історії. З набуттям Україною незалежності, певний час музейні працівники продовжували користуватися інструкціями, виданими за часів радянської держави. І лише у липні 2000 р. постановою Кабінету Міністрів України було затверджене «Положення про музейний фонд України», до якого у листопаді 2010 року внесені певні зміни. У 2008 р. був поданий проект «Інструкції з обліку, зберігання та використання музейних предметів і колекцій державної частини Музейного фонду України», який до цього часу залишається не

затвердженим. Тому сьогодні музейні працівники послуговуються «Інструкцией по учёту и хранению музейных ценностей, находящихся в государственных музеях СССР» [2], затвердженою ще за часів Радянського Союзу у 1984 р. Донині в Україні невирішеним залишається питання зберігання глиняних творів просто неба. Основною причиною недослідженості цієї проблеми є те, що монументальна глиняна скульптура – не розповсюджене явище у музейних збірках України, тому музейні працівники й не мають досвіду по створенню відповідних умов для зберігання монументальних глиняних скульптур просто неба.

Одним із головних завдань при збереженні будь-яких музейних експонатів є створення оптимальних умов (зокрема мікроклімату), які потрібні для збереження колекцій. Саме матеріал, з якого виготовлені експонати, є основним чинником, який диктує умови їх зберігання. Керамологічні колекції в переважній більшості складаються із виробів з глини. А розташування їх просто неба вимагає додаткових заходів для довготривалого зберігання.

Проблема збереження монументальних глиняних скульптур просто неба є надзвичайно актуальною для Національного музею-заповідника українського гончарства в Опішному (далі – музей-заповідник), на території якого постійно функціонує унікальна в Україні Національна галерея монументальної кераміки просто неба. Ці вироби були створені протягом 1997-2001 років провідними художниками-керамістами, народними майстрами та студентами художніх навчальних закладів України під час всеукраїнських та національних симпозіумів, що проходили на базі музею-заповідника (176 скульптур). Експонати піддаються впливу різних погодних умов: опадів, сонячного опромінювання, постійних перепадів температури тощо. Усе це негативно впливає на цілісність структури монументальних глиняних творів. Отже, співробітники музею-заповідника зіштовхнулися з проблемою створення відповідних умов для їх експонування просто неба, оскільки в даному контексті експонування і зберігання є тотожними поняттями.

Мета даної розвідки – на прикладі Національної галереї монументальної кераміки Національного музею-заповідника українського гончарства в Опішному виявити коло проблем, пов'язаних із збереженням монументальних глиняних скульптур просто неба і окреслити шляхи їх розв'язання.

Основний критерій, який впливає на створення належних умов зберігання глиняних скульптур – технологічні особливості їх виготовлення. Переважна більшість експонатів Національної галереї монументальної кераміки виготовлена із шамотної маси, а температура їх випалювання – близько 1000°C, що недостатньо для довготривалого зберігання глиняного твору просто неба, оскільки температура спікання виробів з шамотної маси коливається в межах 1100–1350°C. А невідповідність наявної і необхідної

температур призводить до зниження необхідної міцності та сталості об'єму глиняного виробу [5, 192-196]. Яскравим прикладом невідповідності наявної і необхідної для зберігання температур стала робота «Лев при двох головах» Василя Омеляненка. Це найбільша монолітна монументальна скульптура на подвір'ї музею-заповідника. Вона була створена майстром на конкретно визначеному місці, де й випалювалася. Для цього навколо лева було спеціально побудоване горно. Зрозуміло, що в такому горні неможливо було досягти необхідної температури. В результаті реставратори змушені щороку проводити роботи, щоб зберегти цю скульптуру.

Щоб продовжити термін експонування глиняних скульптур, потрібно обов'язково враховувати вологотемпературний та світловий режими. Для глиняних виробів при їх зберіганні найбільш небезпечними є висока вологість, низька температура та різкі перепади температури й вологості. Коливання вологості в керамічних виробках сприяє розвитку процесу кристалізації та рекристалізації солей, який може призвести до розшарування пористої кераміки та повного руйнування виробів. В «Інструкції по учёту и хранению музейных ценностей, находящихся в государственных музеях СССР» [2] зазначено, що для зберігання та експонування глиняних творів у приміщеннях оптимальна температура повинна бути близько +18°C, а безпечні межі відносної вологості повітря – 50-65 %. Зрозуміло, що просто неба забезпечити подібні умови неможливо. Особливо негативний вплив зміни температури й рівня вологості проявляється в осінньо-зимовий період, коли постійні перепади температури спричиняють замерзання-розмерзання наявної у скульптурі вологи, рівень якої, до речі, в цей період теж значно збільшується. До того ж скульптури, розташовані просто неба, піддаються постійній дії сонячних променів та вітру. І хоча кераміка належить до предметів з високим рівнем світлостійкості, в разі довготривалого зберігання вона все ж таки потребує захисту від безпосереднього впливу сонячних променів. А при постійній дії вітру, чого неможливо уникнути при розташуванні просто неба, з роками порушується цілісність поверхні скульптур шляхом її вивітрювання. Відповіді на питання щодо умов зберігання глиняних скульптур просто неба ніде в довідкових джерелах не значиться. Термін їх зберігання міг би значно збільшитися, якби була можливість побудувати для них надвірні павільйони [4]. Але зважаючи на недостатність державного фінансування, сьогодні реалізація цієї ідеї просто неможлива. Єдине, що можуть зробити сьогодні реставратори музею-заповідника (незважаючи на їх освіченість та багаторічний досвід роботи з керамікою) – щороку в суху погоду покривати поверхню скульптур водовідштовхувальними прозорими засобами, які використовуються в будівництві для захисту фасадів цегляних або кам'яних будівель.

Наступною проблемою, з якою зіштовхнулися співробітники музею-заповідника в перші роки експонування монументальних глиняних скульптур, – їх монтаж. Автори робіт, зробивши і виставивши скульптуру на конкурс, не думали про умови подальшого зберігання, тим більше про їх монтаж. Результатом цього стало пошкодження деяких скульптур при перших же несприятливих погодних умовах (сильні пориви вітру, просідання ґрунту після зимового періоду). На щастя, пошкодження виявилися незначними, а самі скульптури підлягали реставрації. З метою унеможливлення подібних інцидентів працівники музею-заповідника зробили повторний монтаж усіх скульптур, розташованих просто неба. За допомогою цегли, щебеню та цементного розчину були збудовані майданчики-основи під переносні експонати, а великі нетранспортабельні речі «вмурували» в землю. Під час проведення наступних симпозіумів від авторів монументальних скульптур вимагалось «передбачати заходи, пов'язані з монтажем монументальної скульптури на місцевості, і заходи, пов'язані із забезпеченням її збереженості (стійкість проти вітрів, атмосферних опадів, впливу морозу тощо)» [3, арк. 421], результатом чого стало зменшення проблем, пов'язаних із надійністю монтування.

Ще однією проблемою у збереженні глиняних скульптур просто неба в експозиції музею-заповідника постає недбале ставлення екскурсантів до них. Основним контингентом відвідувачів є діти. Прийшовши до музею, вони всі хочуть щось мати на згадку. Найпростішим і найдоступнішим засобом при цьому стає фотографія. І ось тут починається саме жакливе. Діти хочуть не лише сфотографуватися поруч із пам'ятками – їх тягне «осідлати лева» («Лев при двох головах» Василя Омеляненка), обійняти усміхненого дідуса («Хто ми є?» Миколи Вакуленка), подивитися на світ «очима смерті» («Україна або козак Мамай під деревом Бо» Андрія Ільїнського), «посмикати гілочку» на одному з керамічних дерев («Три дерева» Тараса Гіппа), подивитися крізь огорожу разом із чарованими дідусем чи бабусею на «Даму з міста» Лариси Антонової тощо. Нікого при цьому не зупиняють навіть попереджувальні написи про те, що експонати оброблені спеціальними захисними реагентами, зауваження екскурсоводів про особисту відповідальність в разі пошкодження скульптури. В результаті подібних дій скульптури зазнають механічних пошкоджень.

Отже, зважаючи на викладене вище, з упевненістю можна стверджувати, що донині в Україні питання зберігання глиняних творів просто неба є не вирішеним. Основними проблемами, пов'язаними із збереженням монументальної глиняної скульптури просто неба у Національній галереї монументальної кераміки, є постійний негативний вплив погодних умов, надійність монтажу скульптур, механічні пошкодження експонатів, недостатність фінансування для проведення охоронних заходів.

Питання спроможності музею-заповідника забезпечити подальше збереження монументальних глиняних скульптур, що складають Національну галерею монументальної кераміки, з кожним набирає обертів. Шляхи його вирішення, на думку автора, полягають у залученні до справи збереження скульптур просто неба провідних українських реставраторів-консерваторів, продовженні захисту експонатів від негативного впливу зовнішнього середовища шляхом обробки їх поверхні захисними реагентами, щорічній перевірці надійності монтажу, обмеженні близького доступу екскурсантів до самих монументальних скульптур (хоча сьогодні деякі з них уже умовно огорожені стрічками), фінансуванні робіт з улаштування надвірних павільйонів.

Посилання

1. Актуальные вопросы музееведения. – Рига, 1982. – 198 с.; Изучение и научное описание памятников материальной культуры. – М.: издание Научно-исследовательского института культуры, 1972. – 271 с.; Мезенцева Г.Г. Музеезнавство (На материалах музеев Украинской РСР): Курс лекций / Галина Георгиевна Мезенцева. – Київ: Вища школа. Головне видавництво, 1980. – 120 с.; Новикова Г.М. Хранение, дезинфекция и защита музейной керамики: Методические рекомендации / Галина Михайловна Новикова. – К.: ГИМ УССР, 1989. – 23 с.; Проблемы збереження, консервації і реставрації музейних пам'яток історії та культури: Спецвипуск. Проблеми біопшкодження пам'яток історії та культури / Керівник Кондратюк Т.О. – К.: ІПК КП, 1998. – 172 с.; Яхонт О.В. Консервация и хранение скульптуры в музее / Яхонт О.В. – Москва: «ИНДРИК», 2009. – 208 с. тощо.
2. Инструкция по учёту и хранению музейных ценностей, находящихся в государственных музеях СССР. – Москва: Типография Министерства культуры СССР, 1984. – 156 с.
3. Міжнародний творчий практикум художників-керамістів ІІ Національного симпозіуму гончарства «Опішне-2001». Положення. – Опішне: Українське Народознавство, 2001 // Національний музей-заповідник українського гончарства в Опішному, Національний архів українського гончарства, ф. 1, оп. 4, од. зб. 8. – 1374 арк.
4. Пошивайло О. Українська академічна керамологія ХХІ сторіччя. Теорія, історія, сучасний ужинок, майбутній поступ / Олесь Пошивайло. – Книга 1 (2001-2005). – Опішне: Українське Народознавство, 2007. – 776 с.: іл.
5. Технология керамики и огнеупоров / [П.П. Будников, А.С. Бережной, И.А. Булавин и др.]; под общей ред. П.П. Будникова. – Москва: Государственное издательство литературы по строительным материалам, 1950. – 576 с.

Лькова О.Г. Проблемы хранения монументальных глиняных скульптур под открытым небом

Освещены главные проблемы хранения монументальной глиняной скульптуры под открытым небом в Национальном музее-заповеднике украинского гончарства в Опішине и описаны пути их решения.

Ключевые слова: Национальная галерея, музей-заповедник, монументальная глиняная скульптура, хранение.

Lykova O.H. The problems of storage the monumental sculptures of the clay outdoors

The article is about the main problems of storage of monumental clay sculptures outdoors at the National Museum of Ukrainian Pottery in Opishne and it described the ways of their solution.

Key words: National Gallery, museum, monumental clay sculptures, storage.

31.03.2011 p.